

Концептуальні риси літературного й живописного імпресіонізму у новелі "Intermezzo" Михайла Коцюбинського

У статті простежується аналіз поетики новели "Intermezzo" М. Коцюбинського як вияву імпресіонізму на українському ґрунті, де яскраво виражено ідейно-естетичні погляди, золотий сплав змісту і форми, поєднання високої майстерності з високою ідейністю, реалістична, гідна подиву за тонкістю й красою соціально-психологічна новела.

Ключові слова: новела, імпресіонізм, образ, композиція, лірика.

В статье прослеживается анализ поэтики новеллы "Intermezzo" Коцюбинского как проявления импрессионизма на украинской почве, где ярко выражено идейно-эстетические взгляды, золотой сплав содержания и формы, сочетание высокого мастерства с высокой идейностью, реалистичная, изумительна по тонкости и красоте социально-психологическая новелла.

Ключевые слова: новелла, импрессионизм, образ, композиция, лирика.

The article traces the analysis of the poetics of short story "Intermezzo" M. Kotsyubynsky as the manifestation of Impressionism on Ukrainian soil where pronounced ideological and aesthetic views, gold alloy content and form. The combination of high skill high ideology, realistic, astonishing for the subtlety and beauty of socio-psychological novel.

Key words: novel, impressionism, image, composition, lyrics.

У новелі "Intermezzo" чи не найяскравіше в усій творчості Коцюбинського втілені риси імпресіонізму. Це водночас і соціально-психологічний, політичний твір, і лірична симфонія, і лірична драма в прозі, і пейзажна новела, і естетичний, філософсько-політичний трактат [2, с. 90].

У зв'язку з утвердженням у сучасному українському літературознавстві думки про імпресіонізм як стильову домінанту прози М. Коцюбинського зростає інтерес до пізнання секретів творчої лабораторії митця, одним з яких є багата сенсуальна образність. Ритміка його мови, колір, рух, світло, дотикові та рухові враження – все це "ті засоби, які надають його творам нестаріючих рум'янів життя" [5, с. 56].

Вагомий внесок у вивчення "Intermezzo" у системі прози М. Коцюбинського зробили В. Борщевський, І. Денисюк, С. Єфремов, Ніна Калениченко, Ю. Кузнецов, В. Лесик, Тетяна Матвеєва, Л. Новиченко,

С. Орлик, О. Рисак, І. Семенчук, П. Сердюк, В. Супрун, Р. Чопик. Усі дослідники наголошують на значенні чуттєвої символіки, яка виявляє рух думки оповідача, багатство творчої уяви, гармонію зовнішнього та внутрішнього світу людини. "В усій світовій літературі важко знайти письменника, який би так захоплено опоетизував красу сонячного, одягненого в зелень степу, як це зробив... Михайло Коцюбинський", – стверджує М. Костенко [5, с. 99].

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати особливості поетики новели М. Коцюбинського з точки зору імпресіонізму. Виявити концептуальні риси літературного й живописного імпресіонізму, відбитого у новелі "Intermezzo".

Твір розпочинається посвятою: "Присвячую Кононівським полям" та переліком незвичайних дійових осіб: Моя утома, Ниви у червні, Сонце, Три білих вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города, Людське горе. Однак "Intermezzo" залишається не драматичним, а епічним твором. За жанром "Intermezzo" – лірико-психологічна поема в прозі, написана в імпресіоністичній манері.

Новела "Intermezzo", на перший погляд, складна й незрозуміла, адже сюжет твору зводиться до розповіді про героя, який втомився, виїхав на природу, поспостерігав за сонцем, нивами, жайворонком, собаками, зустрів людину, чомусь страшенно зрадив і знову повернувся до міста. Зрозуміло, що такий сюжет твору потребує "ключа", який би розшифрував глибокий підтекст новели. Ядро образного конфлікту "Intermezzo" становлять два ключові образи – "моя утома" і "сонце". Поступове зникнення в ліричного героя втоми й проникнення в його душу сонця – такий зміст твору. Образи твору символізують складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти, як поступово зникає роздвоєння його особистості, як повертаються до нього душевна рівновага, готовність до виконання свого громадянського обов'язку (наприклад, "Білі мішки" – це образ повішених, яким перед стратою накидали на голову мішки; "Зозуля" – народний образ-символ, що втілює надію на життя; образи трьох вівчарок – теж символічні: самозакохана Пава – дворянство, Трепов – жандармерія (кличкою цього пса стало прізвище міністра внутрішніх справ Трепова, який підписував смертні вироки повстанцям), "дурний Оверко" – принижене й темне селянство, якому досить дати хоч трохи волі – і воно не кинеється вже ні на кого; Жайворонок – символ творчої наснаги, а Сонце – символ вічності, життя, світла).

Це твір, який водночас сприймається як своєрідний естетичний маніфест письменника про завдання митця в переломні часи [6, с. 50]. Проведенню заповітних думок автора сприяла форма оповіді від пер-

шої особи. Відомо, що тема твору завжди коріниться в його назві, тому необхідно згадати, що *intermezzo* (від лат. – проміжний, середній) – невелика інструментальна п'єса довільної будови, виконувана між діями, драматичного чи оперного твору. Коцюбинський же вклав сюди глибокий філософський смисл. Образом *intermezzo* новеліст вказував на перепочинок душі утомленої людини. Під чає читання новели, написаної від першої особи, може виникнути бажання сказати, що ліричний герой твору – це сам Коцюбинський: але це не зовсім так, бо багато відчуттів, описаних у новелі, знайомі кожному, хоча не можна не помітити, що твір дійсно має автобіографічну основу. Автора з його слабким здоров'ям виснажило фізичне й нервово перенапруження (виконуючи службові обов'язки, він інтенсивно займався творчістю). Влітку 1908 року Коцюбинський відпочивав у садибі відомого українського громадського діяча Є. Чикаленка в селі Кононівка. Перебування там збагатило письменника численними враженнями, що й знайшло відбиття в новелі "Intermezzo? Митець, головний герой твору, втомившись від "незліченних "треба" і "безконечних "мусиш", від болю і горя, від злості й мерзенних вчинків людей, від жаху та бруду їх існування, виривається з лабет "сього многоголового звіра", тому що вже не може нічого створити для людей, бо вже звик до людського горя (про це свідчить згадка, що він чергову звістку про трагедію людини заїдає "стиглою сливою"). У цій перевтомі ми не сумніваємося, адже на митця впродовж років чекали численні випробування. Не випадково герой зізнається в заздрості планетам, які "мають свої орбіти, і ніщо не стоїть їм на їхній дорозі".

Перше враження митця відтоді, як бричка вкотилася на зелене подвір'я садиви і пролунало кування зозулі, пов'язане з відчуттям такої довгоочікуваної тиші, що "виповнювала весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах". Так було скрізь тихо, що героєві стало соромно за "калатання власного серця". Однак незабаром, як тільки він зайшов на відпочинок до темної кімнати, в уяві героя почали з'являтися люди, від яких він прагнув сховатися. "А люди йдуть. За одним другий і третій і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні: – і всі кричать у мої вуха криком: свого життя або своєї смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підшов". Герой болісно вигукує: "Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний!" Ця лірично-інтимна сповідь передає збентеженість його вкрай схвильованої душі, нервово напруження, що виявляється в різких словах про людей, у звинуваченні їх за власну перевтому [3, с. 66]. Нервова дразливість митця зрозуміла: люди не раз кидали в його серце, "як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання або криваву

жорстокість звіра". Певна річ, герой цієї новели намагається забути людей, поринувши у світ степової природи. Композиційно центральне місце в новелі відведене мальовничо виписаним картинам перебування героя серед природи. Дні його *intermezzo* минають серед степових нив, серед долини, налітої зеленими хлібами, серед трав і первозданої тиші. "Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини: одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину", – говорить митець і додає, що тепер можна і його вважати планетою, бо на небі сонце, а серед нив тільки він.

Образи зорові, створювані за законами малярства, зливаються у новелі з образами звуковими, слуховими, що єднають словесне письмо з музикою, і так створюється та чарівна гармонія, котра дає підстави вважати автора новели одним з найкращих пейзажистів у всесвітній літературі (не даремно Коцюбинського називали "Великим Сонцепоклонником") [1, с. 68]. У цих пейзажах людина й природа нерозривно пов'язані. Оповідач відчуває "соболіну шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі". Йому вітер набиває вуха "шматками згуків, покошланим шумом". А сам літній вітер такий "гарячий" і "нетерплячий", що "аж киплять від нього срібно вологі вівса". Доводиться знову згадувати імпресіоністичну літературну техніку, яка дала Коцюбинському змогу збагатити художнє письмо відбиттям безперервного руху життя, його постійних змін і перетворень. У новелі пшениця не просто хвилюється, а біжить за вітром, "немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти", "прибій колосистого моря" переливається через героя і летить "кудись у безвість".

Коцюбинський ніби ілюструє можливість митця творити цю другу, художню дійсність [4, с. 77]. Так, серед звуків поля, які тепер не дратують його, а приносять насолоду, митець вирізняє пісню жайворонка, яка будить "жадобу", яку чим більше слухаєш, тим дужче хочеться чути. Новеліст створює неповторний образ пісні, яку творила сіра маленька пташка: "Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля". І ми відчуваємо, що образ Жайворонка – це символ творчої наснаги для митця. Зозуля, Ниви у червні, Сонце, Жайворонки допомогли митцеві зрозуміти, що ті люди, від яких він тікав раніше, ще не зовсім пропащі, що вони також можуть бути вилікувані. "І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би

більше перед тінню людини і не жахнувся від думки, що, може, горе людське деє причаїлось і чигає на мене".

У риторичних запитаннях героя, звернених до себе самого, відчувається стверджувальна, позитивна відповідь. Та останнім імпульсом в одужанні митця стає його зустріч з селянином. Це кульмінаційний момент твору, бо під час зустрічі з людиною стане зрозумілим – чи одужав сам митець, чи повернулася до нього властивість співчувати людині, чия доля символізувала безвихідь села, дівчат "у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи", блідих жінок, які "схилились, як тіні, над коноплями", нещасних дітей "всуміш з голодними псами". Все це й раніше мелькало перед його очима, але мовби його до цієї зустрічі з "мужиком" і не бачив. А тепер селянин став для героя "наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину згуків". Митець знову не тільки виразно відчув страждання народу, а й зрозумів небезпечність своєї "хвороби".

Драматична напруженість розмови оповідача з селянином, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів "Говори, говори...", завершується вираженим вибором митця: "Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...". Саме у фіналі, як і на початку твору, з'являється образ "залізної руки города". Тоді герой дратувався, чи відпустить місто його на свободу, чи розтулить його рука "свої залізні пальці". Тепер місто знову простягає свою залізну руку, і герой покійно скоряється.

Отже, стильова манера імпресіонізму, виявлена в "Intermezzo", фіксує скоромиனுше враження зовнішнім знаком – словесним образом і водночас концентрує в ньому значний символіко-метафоричний потенціал. Тому так часто ключовими є чуттєві (звукові, зорові, дотикові тощо) образи, посилені дієсловами руху, а іноді й елементами звуко-наслідування. З огляду на це, важливим композиційним концептом імпресіоністичної оповіді в дослідженому творі є особлива поетичність викладу з застосуванням прийому одухотворення.

Це дає змогу зробити висновок про те, що імпресіонізм як художня парадигма пізнання дійсності органічно притаманний українській літературі.

Література

1. Борщевський В. М. Українська література : навч. посіб. / В. М. Борщевський, С. А. Крижанівський, П. П. Хропко. – К., 1998. – С. 223.
2. Йоффе С. М. М. Коцюбинський і Чернігів / С. М. Йоффе. – Деснянська правда. –1965. – 17 вересня. – С. 45–50.

3. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. – К. : Дніпро, 1987. – С. 189.

4. Ковалевський М. При джерелах боротьби / М. Ковалевський / Інсбрук, 1960.

5. Костенко М. М. Художня майстерність Михайла Коцюбинського / М. М. Костенко. – К. : Радянська школа, 1969. – С. 272.

6. Коцюбинський М. Твори : у 4 т. / М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, – 1984.

Т. 1. – 1984. – С. 365.